

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS XXXI

GÜLYA KÁROLY
A MAGYARORSZÁGI RUTÉN KÉRDÉS
1910—1914 KÖZÖTT

SZEGED
1968

Studia historiae Universalis recentis et recentissimi aevi

5.

Redigit

LAJOS SZÉKELY

Új- és legújabbkori egyetemes történeti tanulmányok

5.

Szerkeszti

SZÉKELY LAJOS

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja. A kézirat nyomdába érkezett 1968. Megjelenés 1968. Példányszám: 400. Terjedelem 1,75 (A/5) ív. Készült línoszédéssel, íves magasnyomással az

MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint.

68-5944 — Szegedi Nyomda

1. A MÁRAMAROSI SKIZMAPER

Magyarország nemzetiségei közül a legelnyomottabbak, elmaradottabbak, s ennek megfelelően leggyengébbek az északkeleti vármegyékben élő rutének voltak. Számuk nem érte el a félmilliót, s így gazdasági helyzetük és kulturális elmaradottságuk következtében súlyuk alig esett latba a magyar uralkodó osztályok nemzetiségi politikájában. A rutének hat északkeleti vármegyében (Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár) éltek nagyobb számban. Itt érintkezett a magyarok legészakibb határa a románok, rutének, szlovákok lakta területekkel. A vidék néprajzi tarkaságát fokozták a kazárok (zsidó kiskereskedők, bérlők és uzsorások) és egyes szétszórt német telepek.

A rutén nép nemzeti mozgalmi későn, s még a huszadik század elején is elsősorban vallási köntösben jelentkeztek. A vallásos lepel azonban nem fedheti el szemünk elől azt a mély szociális elégedetlenséget, amely a mozgalom legfőbb indító oka volt. A magyar uralkodó osztályok, hivatalos közegeik és papjaik elszakadási törekvésekké fújták fel az ügyet, bár sajtójuk és a bíróság hazaárulási vádjai, a közigazgatási hatóságok brutális megtorló intézkedései, külhatalom (Oroszország) eltűzött, épp ezért erőszakolt beavatkozásának bizonyítási törekvései tették országos jelentőségűvé, a külföld előtt is ismertté a mozgalmat.

A rutének nagyfokú gazdasági elesettségének legdöntőbb oka, hogy rendkívül kevés és rossz minőségű föld volt a birtokukban. Bereg megyében például a földterület kétharmada a Schönbornok birtoka, Ung vármegyének csaknem kétharmada állami birtok volt. A földterület legnagyobb része 47 nem ruthén földbirtokos, s az állam kezében összpontosult. A tőkésberlet kialakult (rendszerint harmados) formája igen súlyossá tette a rutén paraszt kizsákmányoltságát. Ehhez járult a telhetetlen görög katolikus papság minden kigondolható címen követelt, s az államhatalom segédletével be is szedett bére,¹ s a kazár uzsora.

A rutének körében volt legnagyobb Magyarországon az analfabétizmus is. Csekély számú képzetebb vezetőik, intelligenciájuk vékony rétege átpártolt a magyar uralkodó osztályokhoz, s azok soraiba törekedve rendszerint megtagadta rutén voltát is. A magárahagyatott nép közt hosszú ideig nem is fejlődött ki komolyabb nemzeti mozgalom. A magyar uralko-

¹ A koldusszegény rutén falvak görög kát. papjainak nagyrésze vagyontokat harácsolts össze. Az egyháztól kapták alapfizetésüket: a lakást, gazdasági épületeket, termőföldet. Ez átlag évi 4000 K értékű volt, amit a közigazgatás rendszerint tized részére alábecsült. Az állam az ilymódon kimutatott „néhány száz K-t” a kongrua révén kiegészítette 1600 K-ra. Ezenkívül (a hívektől) párbér, szekér-bér, széna, fa, oltári kenyér bér, s szinte mindenért stóla-díj címén sokszor utolsó falatjukat is elszedték a hívektől, a közigazgatás segédletével.

Aradi Viktor: A rutén skizma pör. Bp. 1914. 25–26.1.; Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből. Huszadik Század 1913. II. k. A rutén skizma. 226. l.

dó osztályok vezető politikusai közül többen, például gr. Tisza István, hivataloztak is sokszor a „békés Máramarosra”, vagy a Fejedelem (II. Rákóczi Ferenc) „fidelissima gens”-ére. Tenni azonban mit sem tettek érte, csak ellene. A 25 millió oroszországi, 3,5 millió galíciai ruténség félmilliónyi magyarországi töredéke különlegesen rossz helyzetben volt Magyarország nemzetiségei között is. „Egy darab Oroszország Magyarország testében, olyan, amilyen a kancsuka országában nincs. Egy beteg testrész, amely megcsúfolja a magyar közigazgatási képességet és állandó fertőzést terjeszt.”² — állapította meg az irányukban elfogultsággal nem vádolható tekintélyes burzsoázis.

Magyarországon a huszadik század elején, 1900-ban 428 447, illetve másik adat szerint 429 447, 1910-ben pedig 464 270 volt a rutének száma. Az Ausztriához tartozó Galiciában pedig 3 381 570.³

A Monarchia ruténjeinek a tizenkilencedik század közepéig nem volt jelentős súlya. Gazdaságilag és kultúrában elmaradott, izolált, nemzeti vezető osztály és a nép előtt érthető irodalmi nyelv nélküli jobbagyok voltak döntő többségükben. Ebben rejtett a rutén kérdés késői jelentkezésének magyarázata.

1848-ban — illetve 1853-ban — a ruthén parasztság szintén felszabadult a jobbagyság járma alól, s ezt követően lemérhető kulturális előrehaladásuk is. Az 1840-es, 70-es években két külföldi irányzat is törekedett a magyarországi rutének nemzeti-eszmei meghódítására: az ún. ruszofil, vagy „pánorosz”, és az ukrainai. Az előbbi irányzat indítója Pagodin orosz író volt, ki 1843-ban hirdette meg azon tételét, hogy minden orthodox egyúttal orosz és a cár lelki hatósága alá tartozik. (Pravoszláv orthodoxia). Ennek révén akarták a Galiciában, Bukovinában és Magyarország északkeleti részén lakó ruténeket a vallási-nemzeti egységnek megnyerni. Az eszmei előkészítés munkája Galiciában a Staurophigia és a Kacsokovszki-Társulat révén, Magyarországon pedig az ungvári Szt. Brazil-Társulat vezetésével, s Dobránszki útmutatásai szerint történt. Az 50-es években ez az irányzat volt a főleg papokból álló rutén értelmiség körében az uralkodó áramlat, amelyben bizonyára visszatükröződött a szabadságharcot leverő orosz intervenció hatása is. A néptömegek azonban távol maradtak a mozgalomtól, mert az orosz nyelvet nem, vagy nehezen tudták megtanulni, megérteni, s elfogadni. Ez az irányzat a 70-es évek végén elerőtlenedett.

A Tisza Kálmán korszakában kiterébélyesedett magyar nacionalista-soviniszta hullám időszakában a gyenge rutén intelligencia úgy vélte, számára nem maradt a boldogulásnak más útja, mint a magyar nyelv átvétele, s beolvadni a magyar középosztály soraiba. A magyarországi rutének ezáltal elveszítették kialakulóban levő nemzeti vezető rétegüket. E rutén papi, s vékony értelmiségi rétegből ugyanis a rutén nyelv elhagyásával és megvetésével együtt kihalt a parasztság élete, sorsa, munkája iránti érdeklődés is.⁴

² Az Est. 1919. dec. 24. A rutén kérdés.

³ *Bonkáló Sándor*: A ruszofil agitáció és a rutén kérdés. Magyar Figyelő, 1912. IV. k. 430–431. 1. (A Statisztikai Évkönyvek adatai alapján.)

⁴ *Sztripszki Hiador*: A magyarországi rutén kérdés. (Moskophilizmus, ukrainizmus és a hazai rusznokok. (Budapesti Szemle. 1913. febr. V. ö.: *Vajda Mihály* ismertetése. Huszadik Század, 1913. II. k. 145. 1.)

Haniczkó Miklós válasza Dragománov híres ukrán folklorista és politikus kisorosz parasztnyelv (népnyelv) fejlesztését és használatát ösztönző sürgetésére pl. ez volt: „... az irodalom mindenütt csak az urak számára ír, mi tehát nem törődünk a parasztnak irodalmi, és egyáltalán sajtó útján való nevelésével.”⁵

Ezt a jelszót a rutén értelmiség annyira szószerint értelmezte, hogy egyetlen gazdasági vagy orvosi tanácsadó könyvecskét sem adtak a nép kezébe. 20—30 év alatt minden eredményük: néhány gyenge tankönyv, kalendárium, s a szentek életéről szóló történet volt csupán. Az elpártolt ukrán vezető néteget a magyar gentry hivatalnokok nem tudták, nem is akarták pótolni. Az ukrán népet kiszolgáltatták a katolikus klerikalizmusnak, a földesúri kizsákmányolásnak, a kazár uzsorának, a pálinkának, az anyagi és erkölcsi tönkrejutásnak.⁶

Az ukrán parasztság egy része ellenállásának, tiltakozásának, sorsa javításának módja és eszköze a 19. század végén főleg az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kivándorlás, majd a 20. század elején a skizmatikus mozgalmakban való részvétele volt.

Az ausztriai galíciai rutének sorsa és fejlődése valamelyest kedvezőbb volt. Bár Ausztria is kiszolgáltatta az ukrán parasztságot hivatalnokainak, s a lengyel földesuraknak, a 19. század végétől azonban minden nép fejleszthette és használhatta nyelvét az iskolai, közigazgatási ügyek területén. (1892-ben tették hivatalos nyelvvé az ukránt.) A parasztság jórésze hamarosan megtanult saját nyelvén írni és olvasni, a középosztály pedig szép számú tanult ifjúságot adott, s mindezek következtében kultúrájuk is gyorsabban fejlődött. Az ausztriai rutének megkísérelték, hogy magyarországi rokonaikat is megnyerjék kultúrájuknak. Jelentős eredményt azonban az eltérő viszonyok miatt nem tudtak elérni.

A rutén nép vázolt gazdasági, társadalmi helyzete talaján, a kétségtelenül kimutatható, de eltúlzott orosz hatás alapján, s a rutének vallástörténeti múltja eredményeként jelentkezett a 20. század elején a skizma-mozgalom. A magárahagyatott, haladás útjáról letérített, görögkatolikus papság által is kifosztott rutén parasztság ősi vallásához, a görög keletihez való visszatérésében, a skizmában vélte megtalálni azt, ami lelkét meg tudja fogni, őt is meg tudja mozgatni. Vallásos jellegű mozgalomban adott helyzetükkel szembeni tiltakozásuk is kifejezésre jutott.

A szláv népcsaládhoz tartozó magyarországi rutének ősei a keleti egyházhoz tartoztak. A pápaság, a római katolikus egyház azonban mindenütt, ahová keze és hatalma elért, — így a Habsburg Magyarországon is — arra törekedett, hogy az ellenreformáció mellett a skimatikusnak mondott keleti egyház híveit is visszahódítsa. Propagandisztikus tevékenységét a magyarországi ruténekre is kiterjesztette, s a 17. század közepén sikerült a rutén papság egy részét a római egyházhoz való csatlakozásra bírni. Az uniót 1649-ben Ungváron tartott gyűlésen hozták létre. Kinyilatkoztatták, hogy hisznek a szentléleknek „a patre et a filió” származásában, a purgatóriumban, s elismerik a római pápa primátusát.⁸

⁵ I. m. 146. 1.

⁶ U. ott.

⁷ U. ott.

⁸ Szabó Oreszt: A magyar oroszokról. Budapest. 1913. 226. 1.

Az uniót azonban az ősi hitéhez, vallásos külsőségeihez szívósan ragaszkodó rutén nép tudta és hozzájárulása nélkül hozták létre. Épp ezért még az uniót kimondó, görög katolikussá lett papság is fenntartotta a római egyházzal szemben az ősi vallásos szertartásoknak és szokásoknak szabad gyakorlása jogát.⁹

A rutén nép vallásos életében az unió tehát alig hozott változást. Hosszú ideig nem is ment át köztudatukba. A 20. század elején jelentkező skizmatikus mozgalom nem valami új valláshoz, — más, idegen államvalláshoz való csatlakozást, hanem a mindinkább katolizáló, telhetetlen kizsákmányoló görögkatolikus papsága elleni tiltakozást, a régi, eredeti hit fenntartására irányuló törekvést jelentett.

Felvetődik a kérdés, melyek voltak azok az okok, amelyek a rutén papságot az unió elfogadásához vezették? Az egyesülés lehetővé tette számukra a parochiális földek birtoklását, meghozta a földesúri hatalom alóli felszabadulást.¹⁰ Tehát a római katolikus egyház terjeszkedési, visszahódító törekvései és a papság anyagi — nagyon is evilági — törekvései találkoztak. Az unió révén a ruthén papság az uralkodó osztályba emelkedett, a néptől pedig elávolodott.

A rutén nép vázolt gazdasági helyzetén, a súlyos papi kizsákmányoláson túl „lelki békéjüket” is megbolygató törekvések (naptár egységesítés, a Katolikus Népszövetség erőszakos szervezése körükben) voltak okai annak, hogy a 20. század elején mozgalom indult a görög katolikus egyház és papság ellen. A magyar uralkodó osztályok, hivatalos közegeik, hatóságaik és sajtójuk az 1902—1903-ik évi Iza, Nagylucska-i áttérési törekvésekben is csak azt a legfeljebb járulékos tényezőt látták és emelték ki, amiben „orosz kezét” lehetett felfedezni. Dobránszkij unokáinak, a Gerovszky fivéreknél, titkos orosz egyesületeknek, áldozatkész orosz „magán ábrándozók” tevékenységének tulajdonították, hogy sikerült néhány községben a görögkeleti vallásra való áttérés mozgalmát megindítani. Tóth Eleket említették a térítés első „apostola”-ként. Előbb izai lakos volt, majd Amerikába ment, ott görögkeleti (orosz) pappá lett, s az Amerikába vándorolt rutének között szervezte híveit „a pravoszlávia köpenyébe bújtatott orosz propaganda számára.” A mozgalom újabb hullámot vett 1905—1906 után, mikor a Gerovszky testvérek magyarországi (Körösmezőn és Huszton tett) utazgatásaik során Kabalyuk Sándort megnyerték, hogy orosz misszionáriussá képeztesse ki magát.¹¹

A rutének kezdetben a szektákkal is próbálkoztak, hogy elszakadjanak papjaiktól. Ez azonban nem sokat segített bajukon. A szekták ugyanis „nem bevett vallás” lévén, nem nyújtottak számukra védelmet, sőt magukra vonták a közigazgatás zaklatását. Riskó Béla huszti szolgabíró kertelés nélkül kijelentette: „Akikről tudtuk, hogy át akar térni, az

⁹ Böhm János: A liturgikus nyelvekről. Eger, 1897. 121. és köv. 1. (Aitala közzölt okiratok bizonyítják, hogy az unió „salvo greco ritu” jött létre. Ugyanő említi műve 133. oldalán, hogy gr. Barkóczy egri érsek a 18. század közepén bepanaszolta a pápának az unitusokat, hogy skizmatikus könyveket használnak, s ugyanilyen szertartásokat végeznek. („Schismaticis Moscovitarum *libris usi sint.*”)

¹⁰ Hondinka Antal: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1910. 269. l.

¹¹ Rónai Aross Lajos: A rutén pör és tanulságai. Magyar Figyelő. 1914. I. k. 418. l.

ellen vizsgálatokat tartottunk közrendészeti, közegészségügyi és más ilyen paragrafusok alapján. És büntettük őket.¹²

Mikor a rutének látták, hogy egyedül képtelenek lerázni terhüket, segítséget kerestek. Magyarországon egyetlen szláv liturgiájú egyház lévén, — a görög keleti szerb — Brankovics pátriárchához fordultak kérésükkel, hogy küldjön megbízottat, aki elősegíti a kitérést, s az új egyház szervezését. Brankovics a budai szerb püspököt bízta meg e feladattal, aki Petrovics Geraszimot küldte Máramarosba. A rutén nép nagy örömmel, szinte szabadítóként fogadta, s a közigazgatás is tehetetlen volt ezzel szemben. Firczák (püspökök) ekkor Bécsbe utazott, s közbenjárására az udvarból „leintették” a budai szerb püspököt. Petrovics visszatért Máramarosból, s a ruténekre ismét lecsapott a közigazgatás. „Felfedezték”, hogy a skizmát „orosz agítátorok” élesztgetik, s a kitéróket „hütlenség” címén zaklatták, vagy elítélték. Pedig ekkor arról volt szó csupán, hogy a görög keleti szerb egyház szláv liturgikus nyelve, demokratikus szervezete nagy megkönnyebbülést jelentett volna a ruténeknek.¹³

Új reményt ébresztett bennük, mikor a délkelet máramarosi (volt szacsali) járás görög katolikus románjai között is jelentkezett a skizma mozgalom. (E vidék román papjai is a rutén papokhoz hasonlóan sarcolták a népet.) A románok tetteleges összejövetelbe kerültek a közigazgatással, mikor a Szacsalra érkező Cristea görög keleti román vikáriust Scholcz Béla főszolgabíró csendőrökkel akadályozta útja folytatásában. Megmozdulásuk nem maradt teljesen eredménytelen, mert papjaik a továbbiakban megelégedtek kisebb, de még mindig elég „zsíros falatokkal.”¹⁴

A románok fellépése hatott a rutének hangulatára is. Mivel azonban látták, hogy a két magyarországi orthodox egyháztól nem kaphatnak segítséget — önmagukban pedig gyengék eredményt elérni —, ébredt néhány Amerikát megjárt rutén fejében az a gondolat, hogy az orosz görög keleti egyház segítségét veszik igénybe. Természetesen nem hívtak be orosz papokat, hanem néhány „világot járt”, tanult, lelkes rutén paraszt valóban orosz zárdákba ment, áttért, megismerte a görög keleti egyház tanításainak alapelemeit, hittérítőnek „szenteltette” magát, s hazatérve a skizma-mozgalom élére állt. A rutének rövid idő alatt százával tértek át, papjaik hatalma megrendült.

Míg eddig a hatóságok, s a papok elsősorban közigazgatási szankciókkal „védekeztek” a mozgalom terjedése ellen, a Balkánháborúval kapcsolatos orosz mozgósítás napjaiban mérhetetlenül felnagyították az „orosz kéz” munkáját, s politikai, hazaárulási, felségsértési ügyet igyekeztek kovácsolni a rutén parasztok gazdasági-, társadalmi nyomorából, vallásos lepelben jelentkező elégedetlenségéből, telhetetlen papjaival szembeni fellépéséből. „A jablosini, pocsajevi, athosz-hegyi és a többi zárdák, az orosz szent színódus tagjai, ... Bobrinszky gróf, az orosz világalom fanatikusa, ... a Gerovszkyak agilitása, — párosulva a jó helyekre adresszált ru-belekkel — gondoskodtak arról, hogy mire a balkánháború kitör, egy

¹² Az Est: 1913. márc. 24. Az orosz igazság.

¹³ Aradi Viktor: Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből. A rutén skizma. Huszadik Század 1913. II. k. 267–268. l.

¹⁴ U. ott.

esetleges orosz invázióknak már jól kitanított, topográfiai ismeretekkel bíró, hit és faji érzéssel szaturált kalauzjai, lázadói, árulói, kémjei legye- nek a Fehér-Tiszán innen és azon túl is.”¹⁵

Papp Antal püspök (Firczak utóda) elnöklete alatt Ungváron tartott értekezlet feliratot intézett a kormányhoz, amelyben kérték „a hazára nézve oly veszélyes „skizma mozgalom” elfojtását. A megoldás módjá- ként javasolták: „Legbehatóbb vizsgálat alapján el kell kobozni minden skizmát előmozdító, vagy terjesztő könyvet, füzetet és írást, ezek postai és vasúti szállítását meg kell tagadni, és a bűnösök érzékeny pénzbünté- tessel sújtandók.” Br. Perényi Zsigmond máramarosi főispán pedig az igazságügyi minisztériumhoz intézett felterjesztést, s „Felségárulás” cí- mén különleges intézkedést kért. Méltányolták is a rutén papok, s a fő- ispán aggodalmait. A máramarosi királyi ügyészség hatáskörét a skizma és felségárulási ügyekben kiterjesztették Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa és Sáros megyék területére, s külön vizsgáló bizottságot szerveztek. (A belügyminisztérium Homér Imre budapesti rendőrtanácsos vezetésével határrendőrökből és detektívekből álló 11 tagú vizsgáló bizottságot kül- dött ki. A csendőr őrsökkel, s több helységben szakasznyi katonasággal együttműködve elkoboztak néhány zsák ima és mise-könyvet, röpiratot, s ezekből bizonyították az „állam-ellenes tendenciát”. E misekönyvek ugyanis Oroszországból származtak, rajtuk volt az orosz címer, s a felírás: „Imádkozzatok a cárért!” Az imakönyvekben pedig imádságok a cári csa- lád egészségéért, az orosz fegyverek győzelméért. Három hét alatt több mint 50 rutént tartóztattak le, juttattak vizsgálati fogságba. Nem zavar- ta őket az orosz orientáció bizonygatásában az sem, hogy a skizma mozga- lomban rutén papoknak alávetett görög katolikus magyar parasztok, sőt kismemesek is részt vettek. A letartóztatottak ellen az 1878. évi V. tc. 127., 129., 132. §§. alapján emelt vádat az ügyészség. Szomorú, de jellemző tü- nete volt a korabeli magyar köz- és politikai életnek, hogy a polgári lapok mind üdvözölték, helyeselték a bizottság működését.”¹⁶

Máramarosszigeten az 1913 nyarán lefolytatott skizma-perben az ügyész (dr. Illés Andor) 92 rutén ellen emelt vádat. Az összes letartóz- tatottak száma 189 volt. (Kabajuk Sándor fővádolt és 188 társa.) A bíró- ság a vizsgálóbíró előtti — erőszakkal kikényszerített, sokszor félreérté- sen alapuló, s tudatosan el is ferdített — „vallomások”-ról szóló jegyző- könyvet vette a tárgyalás alapjául. A vádirat lázítás bűntettét és igazgat- vétségét róta fel, mert: gr. Bobrinszky Vladimir szentpétervári lakos, orosz alattvaló; az Orosz Népszövetség Népjóléti Egyesületének elnöke, дума képviselő és szent szidónusi taggal (?), Eulogius cholmi, Antonius, Zsitomir-Volinszki görög keleti orosz püspökökkel, Athos-hegyi, cholmi, moszkvai, kievi, pocsajevi, jablosini kolostorok görög keleti orosz szerze- teseivel érdekszövetségben álló és tőlük anyagi támogatásban részesülő dr. Gerovszky Roman orvos, dr. Gerovszky Alexij ügyvéd és Gerovszky Georg mérnök csernovitzi lakos, osztrák alattvalók összeköttetéseiről tud- tak és velük egyetértettek arra nézve, hogy a magyar állam görög kato- likus rutének által lakott területeinek az Orosz birodalomhoz csatolása és az orosz cár uralma alá juttatása céljából Máramaros, Ugocsa és Bereg

¹⁵ Rónai Aross L.: i. m. u. ott.

¹⁶ L. Aradi: i. m. 268–270. l.

vármegyék községeiben a görög katolikus rutén lakosok a görög keleti orosz vallásra áttéríttessenek és a kievi patriarchátus (?) fennhatósága alá tartozó görög keleti orosz egyházak kereteibe szerveztessenek”...¹⁷

A vádak nagy része erőszakolt volt, s nem igaz. A vádlottak nem akartak Oroszországhoz, még csak az orosz egyházhoz sem csatlakozni. Miként azt már érintettük a magyarországi orthodox egyházakkal — sőt a miskolci román—magyar görög keleti papokkal is — próbálkoztak. Az ügyész és a bíróság azonban úgy tüntette fel a mozgalmat, mintha annak összes szálai Bobrinszky, s a Gerovszkyak kezében, s Oroszországban futnának össze. (Ugyanakkor a ruszofil és ukrainista propagandát is összekeverték.) Bobrinszky nem lehetett a synódus tagja, mert az érsekekből és püspökökből állt. Kievi patriarchátus nem volt. S bár a vádiratban nem, de a tárgyalás során elhangzott vádként az is, hogy: „Kézpénzbeli segítséget kaptak tőlük, ... részben vagyoni előnyökre való tekintetek vezették őket”, a valóság pedig az volt, hogy némely kolostorok (pocsajevi, kiev—pecseri) néha átengedtek imakönyveket, ikonokat mérsékelt áron, vagy ingyen is a magyarországi és galíciai rutén búcsújáróknak. Néhány vallásos moszkvai ember is adományozott templom-berendezési tárgyat az Iza-i és a Nagylucska-i imaházak részére, s egy templomszót Alexej Kabajuknak. Bobrinszky a vádlottak közül — nyilatkozata szerint — csak őt ismerte személyesen. Beszélgettek óhitúségről és az unióról, a magyar—orosz nép nagy hajlandóságáról ősei óhitű egyházához. Politikáról nem esett szó köztük, mert bár Alexej Kabajuk jól ismeri a szentírást és az egyházatyák műveit, az orosz világi írókat már nem. A magyarországi orthodox egyházakkal való, s miskolci kísérleteik bizonyítják, hogy nem gondoltak elszakadásra. Ezzel kapcsolatban citált a vádirat néhány frázist, amelyet 1908-tól 1912-ig terjedő időben a vádlottak valamelyike mondott. Például: Kelemen István állítólag azt mondta: „A magyar—orosznak át kell térniök az orosz hitre... Mi könnyen csatlakozunk Oroszországhoz és alárendeljük magunkat az orosz cárnak.” Lehetséges, hogy hasonlókat a vádlottak némelyike elkeseredésében mondott is. Előfordult ez 1902-ben Iza községben, amikor az óhitre áttért rutén parasztok közül a csendőrök, katonaság, s közigazgatás erőszakosságán felháborodva néhányan mondták „Már ideje, hogy a Moszkálók jöjjenek és titeket innen kikergessenek.” (Ilyen és hasonló kiszólások miatt volt a hírdhéd 1903. évi per.)¹⁸

A Gerovszky testvérek szerkesztésében megjelenő, Magyarországra is eljutott, s a perben inkriminált Ruzskaja Pravda és a Vire i Cerkov (Orosz Igazság, Hit és Egyház) c. lapok példányairól pedig az ügyész így nyilatkozott: „Nem, az első időben nem voltak kitiltva. Hagytuk, hadd terjesszék, hadd lássuk, hogy ki járhatja, hogy azután lecsaphassunk rájuk. Amikor a bűnösök már megvoltak, akkor természetesen kitiltottuk mindkettőt.” Ehhez az eljáráshoz és érveléshez valóban nem kell kommentár. (Az ügyész által ugyancsak inkriminált hármas kereszt megtalálható az ügyvári unitus nyomdában készült könyveken is.) Az ügyész

¹⁷ Aradi Viktor: Huszadik Század 1914. I. k. A máramarosi per. 43. l.

¹⁸ M. P. Bobrinszky és a magyarországi rutének. Huszadik Század 1914. I. k. 98–100. l. (Bobrinszky nyilatkozata a Novoje Vremja 1913. dec. 30-i számában található.)

további „baklövést” is elkövetett. Megszerezte az ukrainista irányzatú folyóiratokat, s azok alapján akarta a skizmatikus propaganda veszélyességét bizonyítani. Mit sem törődött azzal, hogy a vád ruszofil propaganda, s a kettő nem ugyanaz.¹⁹

A vádlott ukrán paraszok közül a hosszú vizsgálati fogság, s tárgyalás után többit felmentettek, 32-t azonban összesen 40 évi börtönbüntetésre ítélték. Sokan közülük — kb. a vádlottak harmada — megtévelyodtak a hosszú vizsgálati fogság, a vallási rajongás, rossz táplálkozás, s az irgalmatlan vizsgálat következtében. A per koronatanúí Manojló Endre szélhámos kufár, s Dulicskovic Arnold agent provokateur voltak.²⁰

Bobrinszky megjelent a tárgyaláson, s kihallgatták a perrel kapcsolatban. A Magyar Figyelő róla, s tanúskodásáról ezt írta: „Gróf, de fogalmaink szerint nem úr, nem gentleman. Míg a Damokles kardja a feje felett lebegett, dicshimnuszokat zengedezett a hatóságoknak, a kormánynak, a bíróságnak, de suttymban aranyba foglalt Szt. Miklós képet küldött testvéri csókja kíséretében a fővádlott Alexi atyának, mintegy mondván: „a szigeti nép mártírjának emlékére.” Számon kérik tőle: hogy „odahaza a legképtelenebb, tudatos hazugságokkal mocskolja be azt a lojális magyar nemzetet, melyet ő itt művelt, nyugati népek deklarált.” A nagyszláv világalakulatról pedig — amelynek harcosa — ezt mondotta: „... az orosz fő és segéderők, bár kifogyhatatlanok, de türelmesek és hagynak élni más népeket is.” (Cikkíró sajnálja, hogy a nyilatkozatok a magyar lapokba nem jutottak el. Abban viszont van igazsága a roppant sovén szerzőnek, mikor megállapítja: Bobrinszky gróf Oroszországban az ukrainisták önállóságának, nyelvének, irodalmának kérelhetetlen ellensége, de az osztrák és magyar ruténeket keblére öleli. S mikor miatta bajba jutottak, eljött nekik segíteni, hogy hamarabb ejussanak a börtönig.²¹

A letartóztatások, a per, a közigazgatás erőszakos intézkedései, s a további erőteljes katolizálási törekvések következtében a mozgalom 1913—14-ben lehangolt; továbbra is kitartó híveit pedig még kíméletlenebbül üldözték és büntették. „A már csökkenőben levő, de még mindig gyakori uzsora eseteiktől eltekintve csakis az állam és vallás elleni izgatás öltött a rutén lakosság között nagyobb arányokat, ami azonban a széles körben foganatosított büntető eljárás folytán már szintén tűnőfélben van.”²² S hogy milyenek voltak a „széles körben foganatosított büntető eljárások”, az Izáról küldött panaszos levelekből arról is képet alkothatunk. „Most Izán nagyon nehéz az élete annak, aki görög keletivé lett. Kénytelen dolgozni a jegyzőnek és a csendőröknek, mint azelőtt, 1830-ban... Nem félnék, ha tudnám, hogy lelőnek, de csak koldussá tesznek és úgy hagynak... Most Izán 10 csendőr van és a múlt nagybőjti vasárnapokon a pap parancsára házról-házra jártak és kergették a görög keletieket a katolikus templomba. A nép szétszaladt a mezőre és a folyón keresztül az erdőbe... Az együtt imádkozókat a fősolgabíró 200—200 koronákkal és

¹⁹ *Aradi Viktor*: Nemzetiségi fejlemények. Máramarosi képek. Huszadik század 1914. I. k. 80. l.

²⁰ *Aradi*: i. m. 59, 83—84. l.

²¹ *Rónai Aross Lajos*: i. m. 419. l.

²² Máramaros vármegyei közigazgatási bizottság. 1913. I. félévi jelentése. Országos Levéltár Miniszterelnöki iratok. K — 26 — 1913-XXXVII.

15—15 napi elzárással bünteti... Pedig olyan szegények, hogy lakásukban nem találna egy véka málét, ha a földet is felforgatná.”²³

A magyar uralkodó osztályok bűne annál nagyobb, mert tudták és látták ők is, mi a mozgalom alapvető oka. Dr. Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspök írta pásztorlevelében: „... a skizmatikus mozgalom elterjedését nagyrészt az illető lelkészek, vagy elődeik kötelességmulasztásai, visszaélései, a néppel gyakorolt rideg, szeretetlen bánásmódja idézte elő.”²⁴ Még a Magyar Figyelő már idézett sovén cikkírója, Aross is felismert valamit az igazságból, mikor ezt megfogalmazta: „A ruszofil mozgalom régi keletű lévén, nem lehetne azt mondani, hogy a népmozgalomra ezek az akciók adták az impulzust. Kétségtelen, hogy a naptáregyesítési, s a katolikus népszövetségi akció erőszakolása e vallási fanatizmusban élő népben nyugtalanságot keltett, melyet a ruszofil propaganda terjesztői éles szemmel felismerték és szitottak. A görög katolikus pap-ság nem volt elég körültekintő a baj felismerésére és elhárítására.”²⁵

Papp Antal munkácsi püspök azonban, ki Rómának köszönhetné, hogy Firczák halála után fiatalon a püspöki székre kerülhetett — 1912-ben Khuen kormányelnöksége idején — a pártfogást akarta meghálálni azáltal, hogy tüzzel vassal előkészítette a teljes katolizálást. (Míg ő a rutének között folytatta működését, az új, hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség területén Miklóssy István püspök és Pásztor Arkád földbirtokos tette ugyanezt.)²⁶

A per után megkezdődött a mozgalom elfojtásában érdemeket szerettek jutalmazása, kitüntetése, s ugyanakkor bizonyos érdeklődés néhány vérszegény intézkedés is tapasztalható a rutén kérdéssel kapcsolatban. Dr. Szabó Orest belügyminisztériumi titkár — az idézett mű szerzője — is egy Kárpátaljai Magyar—Orosz Közművelődési Egylet tervét dolgozta ki. A kormány nagyobb összeget bocsátott Papp Antal püspök rendelkezésére, hogy indítson kulturális akciókat a rutének között. (Ennek egy évi eredménye mindössze két rutén nyelven írt füzet: Viseman Fabiolója és Volosin Ágost bazilita gyermekmeséinek kiadása volt csupán.) Az adott viszonyok között még e keveset is örömmel kell fogadni — jegyezte meg malíciózusan Aradi —, mert: „A tobzódó középkorral szemben még az enyhe jóakarató középkor is megnyűgás.”²⁷

A kérdés megoldása, nyugvópontra jutása érdekében Sztripszkij Hia-dor a Budapesti Szemlében 1913 februárjában megjelent — már említett — „A magyarországi ruthén kérdés” c. munkájában mindössze azt ajánlotta, hogy: „... a rusznák nyelvet bizonyos határokon belül és kellő felügyelet mellett kultiválni kell.” (Erre a beregi dialektust tartotta legalalmasabbnak.) Munkáját a Huszadik Században ismertető Vajda Mihály igényével és követelésével ezen jóval túl ment. Fenntartással viseltetik az államilag tenyésztett irodalom, könyvek és lapok iránt. Hangoztatta, hogy a kultúrpolitika a kérdésnek csak egyik odala. A rutén nép közigazga-

²³ Idézi: *Aradi Viktor*: Nemzetiségi fejlemények. Huszadik Század 1914. I. k. 671. l.

²⁴ *Szabó*: i. m. 238. l.

²⁵ *Rónai*: i. m. 420. l.

²⁶ *Aradi*: i. m. 673. l.

²⁷ *Aradi*: i. m. 672. l. és ugyanő Huszadik Század 1913. II. k. 270. l.

tási, társadalmi bajain is segíteni kell, mert enélkül eredményes kultúrpolitika sem képzelhető el.²⁸

A magyar uralkodó osztályok nézeteit a társadalmi, politikai s nemzetiségi kérdésben is legnyitabban, szinte leplezetlenül kifejező, Tiszához is közel álló Magyar Figyelő pedig elsősorban az „orosz politikai agitáció” módszereinek elemzését, fokozottabb figyelemmel kísérését tartotta szükségesnek. Megrója a magyar sajtót és a közéletet, mert bár „Az orosz veszedelemtől való rettegetés” nem idegen tőle, mégsem akad, aki kémlelő szemmel figyelne az orosz újságokat, s jelentené, hogyan izgatják az orosz közvéleményt Magyarország ellen. „Gapon pópák, népferradalmak, orosz-japán háború, vagy legalábbis balkáni diplomáciai harc szükséges hozzá, hogy a lomha magyar tekintet hébe-hóba Keletre forduljon...” (Viszont érdeménél nagyobb jelentőséget tulajdonít mindannak, amit a nyugati vagy akár a zulukaffer sajtó ír rólunk.)²⁹

Összegezőként megállapíthatjuk: a rutén nép gazdasági, szociális és „Izgató tartalmú lapok, könyvek, röpiratok terjesztése összejöveleken, hegyen, völgyön, pásztorgyerekek közt is... Ifjak, leányok toborzása az orosz kolostorok számára, hol a hit dogmáin kívül cári érzést, orosz történelmet, orosz faji öntudatot is csempésznek a lelkekbe... Népmesék az ősi területről, mely a Fehér-Tiszáig terjedt... Fantáziák felkeltése a cár atyuska bejövételéről, jutalmazásáról, büntetéséről... Kitanítás a magyar állami intézmények, az iskola, a magyar nyelv joga, a magyarsággal harmóniában élni akaró nép és intelligencia elleni terrorizmusra” — arra a különös megállapításra jutnak: „Ezek együtt nemcsak elhomályosítanak minden vallási meritumot, de halomra döntik (?) azokat a rosszakaratú híreszteléseket, melyek közigazgatási és egyházi visszaélésekről, szociális bajokról, elnyomatásról szólnak.” S érvként felhasználva az orosz cári hatalomnak az Osztrák—Magyar Monarchiánál, a magyarországinál is reakciósabb jellegét, igazolják eljárásukat: „Ennyi epizódból Oroszországban elég volna egy-kettő, hogy a derék vallásos vádlott Szibéria jégmezőin és ólombányáiban elmélkedjék a hit és a politika különbségei felett.”³⁰

Szerintük a rutén nép nem olyan elesett, mint szeretik beállítani a magyar állam ellenségei. Csak tunya, ábrándozó, szereti a fantasztikus meséket. Életrendszere hibás, produktív irányban nincs lekötve, sok ideje van, jól érzi magát a stagnálásban. Legfontosabb, hogy: „az orosz elnyomásról, szibériai népszenvedésekről, az ukraínisták sorsáról minél terjedelmesebben tájékoztatva legyen!” Bár nem szereti Rákóczi népét a tömlöcben tudni, e megtorlást szükségesnek tartja.³¹

Összegezőként megállapíthatjuk: a ruthén nép gazdasági, szociális és kulturális helyzetében adva volt az orosz propaganda, az elvágódás lehetősége. Ha a magyar uralkodó osztályok komolyan veszik és betartják a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényt, bizonyára nem került volna sor orosz propaganda behatolására. S ha ez mégis megtörtént, — a cári Oroszországnak nem lévén gazdasági-társadalmi előnye Magyarországgal szemben — bizonyítja a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra, s nemzeti egy-

²⁸ *Vajda Mihály*: Huszadik Század 1913. II. k. 147. 1.

²⁹ Magyar Figyelő: Az orosz szvétnék. 1914. I. k. 325—326. 1.

³⁰ *Rónai*: i. m. 420—421. 1.

³¹ U. ott. 425. 1.

ház nagy vonzó erejét. A magyar uralkodó osztályok azonban ahelyett, hogy igyekeztek volna gazdasági, társadalmi alapjaiban, nyelvi, s egyházi engedményekkel is orvosolni a bajt, közigazgatási, bírósági megtorlásaikkal, a börtönbüntetésekkel valósággal izgattak és lázítottak az általuk hirdetett „magyar állameszme” ellen.

1914-ben, már a háború időszakában még mindig a görög katolikus egyház további latinizálása, a cyrill betűs egyházi könyvek használatának eltiltása, s a cyrill írás tanításának mellőzése volt a fő problémájuk. A V. K. M.-nak 1914. november 11-én 5.309/914 eln. sz. alatt kelt, a hercegprímáshoz intézett átirata részletesen foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. A ruthének áttérési mozgamának azért tulajdonítanak mind a magyar állam, mind a katolikus egyház szempontjából nagy jelentőséget, „mert az unió az, mely a magyarországi ruténséget a görög keleti világtól és a pánszláv törekvésektől egyaránt elválasztja”. Épp ezért mindent meg akarnak tenni ennek a túlnyomó részben politikai indokból fakadó, a vallás mezében inkább csak megjelenő mozgalomnak a gyengítésére. „Mivel a bajok tisztán jogi és hatalmi eszközökkel nem orvosolhatók, a védekezés súlypontjának az egyház vallás-erkölcsi eszközeire kell esnie.” A minisztérium egyik főtisztviselője, Jankovics ehhez kéri a hercegprímás tanácsát és közreműködését is, s előadja a saját, ill. a minisztérium javaslatát. A görög katolikus papság népnél csökkenő befolyásának emelésére két módot lát. Az egyik a keleti, a másik nyugati egyház szellemének fel-
lel meg.

1. A rutén papság a nacionalizmus karjaiba vetheti magát. Játshat rutén nemzetiségi törekvésekkel, felveheti a versenyt hosszú és fényes szertartásokkal a keleti egyházzal és a lithurgia címén megtaníthatja a népet a cyrill írásra és olvasásra; úgy számítva, hogy ha már nem tud a népnek lelki vezetője lenni, legalább legyen nemzetiségi vezére a görög keleti nemzeti egyházak szellemében. (Ilyen törekvéseknek minősíti a horvát katolikus papság túlzó részénél tapasztaltakat is, mikor a glagolit liturgia fejlesztésével kísérleteztek.)

2. A másik lehetőség, mely a görög katolikus papság rendelkezésére áll, a római egyház útja. Szerinte ez a hívek lelki gondozásának és a szociális munkának felkarolásával, a hitélet fellendítésével erősíti a papság befolyását. A munkácsi és eperjesi egyházmegye papságának ezt a második utat kell szerinte járnia. Célszerűnek tartaná lenyúlni a dolgok gyökeréig, a papnevelésig. Mind a budapesti központi, mind a latin érseki és püspöki papnevelőkbe görög katolikus ifjakat hozni, ezáltal legalább egy részük együttműködően a latin papsággal, fokozottabb mértékben szívnák magukba a katolikus egyház szellemét.

A továbbiakban megállapította: A görögkeleti és ruszofil áramlatok Magyarország északkeleti részébe Kievből, Amerikából és Galicziából származó újságok, röpiratok, imádságos és szertartási könyvek útján jutottak be. A cyrill írás ismerete az az eszköz, amely ezeket a nyomdatermékeket a ruténeknek hozzáférhetővé teszi. A kormány a 114.000/914. sz. körrendeletével lehetővé tette, hogy az anyanyelv „még az állami iskolákban is” az alsó két osztályban kiegészítő nyelvként használtassék, a további osztályokban pedig tantárgyként taníttassék. Az anyanyelv tanítása azonban — a minisztérium „irányelvei” szerint nem tévesztendő össze

a cyrill betűs írás és olvasás tanításával, mert nemcsak latin betűkkel nyomott rutén tankönyvek, hanem ilyen imádságos könyvek is vannak. Lithurgikus szempontok sem kívánják tehát a cyrill betűs írás és olvasás tanítását. A hercegprímást arra kérik, hogy — mint az érintett püspökségek érseke is — informálná a pápai nunciust, hogy „az akció alapját nem magyarosítási, sovén tekintetek szolgálják, hanem „a ruszofil törekvésekkel összenőtt görögkeleti propaganda elleni védekezés”.

Végül megjegyzi Jankovich, hogy bizonyos osztrák körök abban reménykedtek, ha a görög katolikus egyház a rutén nemzetiségi törekvések karjaiba veti magát, ezáltal esetleg még Oroszországban is hódíthat és téríthet. Korosek osztrák képviselő egyik (delegációs) beszédéből arra következtet, hogy hazai görög katolikusok — kik az említett osztrák körökkel összeköttetést tartanak fenn, lépéseket fognak tenni a nunciussal a Cyrill írás mellett, a fentebb vázolt akció ellen.³²

A cyrill írásmód kiküszöbölésével kapcsolatos tervek elfogadtatása és végrehajtása valóban nehézségekbe ütközött még Rómában is, hol látták egyesek ennek legalább a formai nehézségeit. A közös külügyminisztériumnak 1915. november 14-i, Tiszához küldött átirata utal erre. „... tekintettel a bonyolultabb ügyeknek az apostoli nunciussal való megbeszélése során tapasztalatszerűleg mutatkozó nehézségekre, br. Musulin követet azzal bízták meg, hogy ... a cyrill írásmódnak az eperjesi és a munkácsi püspökségek területén való kiküszöbölésére vonatkozólag emelt kívánalmakat a hasonlíthatatlanul jártasabb és ügyesebb Mgre. Rossi uditóréval beszélje meg.” Rossi ugyanis vállalkozott arra, hogy az apostoli nunciussal a tervezett rendszabályok ellen irányuló egyházi opposzió bátorításának mellőzése irányába hasson, s hogy Rómában mielőbb kieszközöltessék a latin egyházi könyvek alkalmazására vonatkozó felhatalmazás. A megbeszélés során Rossi bizalmasan célzott arra, hogy Scapirellinek (a nunciussal) aggályai vannak a lithurgia latinizálásával kapcsolatban. Ezek elosztatása céljából célszerű lenne, ha a nuncius előtt — aki ügykörénél fogva aligha utasíthatja el a nála kihallgatásra jelentkező egyháziakat — nemcsak olyanok fejtsék ki nézetüket, akik a cyrill írásmód hívei, hanem olyanok is, akik a tervezett akció szószólói. Ezzel kapcsolatban Csernok bíboros esetleges intervenciójának nagy jelentőséget tulajdonítana.³³

Az eperjesi gör. kat. egyházmegye püspöke azonban a jóváhagyást megelőzve 1915. szept. 1-én a már idézett miniszteri rendelet (114.000/1914.) szellemében azt az utasítást adta, hogy „... az I. és II. osztályban a szorosán vett tanításnál a gyermekek anyanyelvét oly mértékben használják fel kiegészítésként, amennyire az a nyújtandó ismeretek tisztább megértéséhez szükséges... csupán a fogalom biztos megértése céljából.” Elrendelte továbbá, hogy az említett mértékű anyanyelvi oktatás is ezentúl kizárólag a latin abc és a magyar fonetika alapján készült

³² Österreichisches Haus-Hof und Staatsarchiv Wien Liasse Interna. XLIX. P. A. XL. 251.

³³ U. ott. K. u. K. Ministerium des kaiserl. und königl. Hauses und des Auseren. Abschaffung der Cyrillica in den griechisch-katholischen Diözesen Ungarns. Privatschreiben Seiner Exzellenz des Herrn Ministers an Graf Tisza. Wien, am 14. November 1915.

és a főhatóság által kiadott tankönyvből történjék. Ezt a követelményt kiterjesztette az imakönyvekre is. Mindezt annak érdekében, hogy „... felvidéki népünk szellemi kultúrája terén oly lépést tegyünk, amely elősegíti azt a soha eléggé nem hangsúlyozható célt, hogy e nép közelebb jusson a magyar nemzeti kultúra kincses bányáihoz, s a történelmi közös kapcsolatok méginkább megszilárduljanak. ... S hogy mint e nép legközvetlenebb nevelői, szellemi és erkölcsi életének irányítói minden eszközt használjunk fel, amely a létérdekeivel ellentétes bujtogatások ellen megvédi, s a közeljövőben is megtartja katolikus hitéhez, felkent királyához való hűségében és a magyar haza szeretetében.”³⁴

A Miniszterelnökség 1915. nov. 21-i, Burián közös külügyminiszternek küldött átirata is azt hangsúlyozta, hogy „ukrainista mozgalom a mi rutén népünkben nincs, s határozott visszaesés volna, ha ennek tért engednénk ... a körökben létező ruszophil törpe kisebbségtől eltékvintve kifogástalan hazafiságot és magyar érzelmet tanúsítanak, amint ezt a jelen háború nagy megpróbáltatásai között épp olyan fényesen igazoltak, mint amilyen kétes értékűnek mutatkozott a galíciai ukrainisták nagyhangon emlegetett hazafisága és orosz-ellenes érzülete.”³⁵

Ez már azonban az összeomlást megelőző csend volt. A magyar uralkodó osztályok nemzetiségeket elnyomó, nemzeti önértékükben is megálázó módszereivel nem lehetett őket az ország határain belül tartani. Politikájukkal egyengették azt az utat — amely, ha egyelőre ideiglenesen, s részlegesen is — a munkás, paraszt és nemzetiségi tömegek elégedetlensége, forradalmi fellépése következtében bukásukhoz vezetett.

A HAJDÚDOROGI GÖRÖG KATOLIKUS MAGYAR PÜSPÖKSÉG LÉTREHOZÁSA

Magyarország népei közül a szerbek, románok görögkeleti, ill. görög katolikus „nemzeti” egyházának kétségtelenül jelentős szerepe volt a nemzeti nyelv és kultúra ápolásában, nemzeti jellegük megtartásában. A magyar uralkodó osztályok is felfedezték, sőt túlértékelték a nemzeti egyházak említett szerepét, s — nyilvánvaló összefüggésben a XX. század elején kibontakozott skizma mozgalommal is — 1912-ben Hajdúdorog székhellyel görög katolikus magyar püspökséget szerveztek. Céljuk volt ezáltal az is, hogy a vegyes lakosságú területeken román, rutén papok és egyházak hatósága alá tartozó magyaroknak a liturgia által történő „nemzetietlenedését” megakadályozzák. Román és rutén lakosoknak az új püspökséghez történő csatolásánál pedig azok magyarosítását, „visszahódítását” tűzték ki célul. Az új egyházmegye szervezésekor elkövetett túlkapások nagy felháborodást váltottak ki a nemzetiségek, elsősorban a románok között.

Görög katolikus magyar püspökség létesítéséért évtizedekig folyt a harc. A XX. század elején kb. 300 000 főt számláló magyar anyanyelvű gö-

³⁴ U. ott: Az eperjesi görög szertartású egyházmegye Rendeleteinek tára. 1915. IX. 1. 3179. sz.

³⁵ Österreichisches Haus-Hof und Staatsarchiv Wien. IXIX. P. A. XL. 251. 6143/M. E. res.

rög katolikus lakosok a rutén és román nyelvű egyházakhoz (nagy többségük az előbbi, kisebbségük a szamosújvári püspöki, a székely megyékben pedig a balázsfalvi érseki egyházmegyéhez) tartoztak.

Székelyföldön a románul nem tudó magyar anyanyelvűek részéről a múlt század negyvenes éveiben jelentkezett az az óhaj, hogy az istentisztelet nyelve a magyar legyen. A székelyudvarhelyi görög katolikus lelkész a szertartási (mise és énekes) könyveket magyarra fordította, s azt jóváhagyás végett Leményihez a balázsfalvi görög katolikus püspökhöz felterjesztette. A püspök azonban e kényes kérdésben, fontos újtásban egyedül nem mert határozni, s áttette azt az erdélyi főkormányzókhoz. Az sem tartotta magát ez ügyben illetékesnek, s döntésért az esztergomi prímáshoz, a legfőbb egyházi hatósághoz fordult. Az azonban nemcsak a magyar egyházi könyvek kinyomtatását, s a magyar nyelvű istentisztelet bevezetését tiltotta meg, hanem jellemző tájékozatlansággal a balázsfalvi egyházmegye román szertartás nyelvének törvényességét is vitatta. A mozgalom röviddel ezután elcsendesült.³⁶

A rutén szertartási nyelvű görög katolikus püspökségek területén (elsősorban a hajdú városokban) a XIX. század 70-es éveiben jelentkezett törekvés az istentisztelet nyelvének magyarosítására. S bár Róma hivatalosan nem ismerte el az egyházi énekek és imádságok nyelvének a magyart, hallgatólagosan mégis meghonosodott. A pápa bizonyára attól tartott, ha szigorú fellépéssel a magyar nyelvet kategórikusan kitiltja a templomokból, akkor a „nemzeti érzületükben sértett hívők” esetleg átlépnek a magyar nyelvű református egyházba.³⁷

Előbb tehát a magyar egyházi nyelvért folyt a harc; de mikor az „illetékesek” látták, hogy Róma a liturgia kérdésében merev, megelégedtek ó-görög liturgiájú magyar püspökséggel is. A harc szellemi termékei, fegyverei, a püspökség létjogosultságának indokai között jelentős volt az az emlékirat, amelyet az 1900. évi zarándokút alkalmával nyújtottak át a pápának.³⁸

Az új püspökség történeti jogosultságát igazoló szándékukban ez emlékiratban eltúlozták azt a lehetőséget, hogy az említett területen görög szertartású magyarok is élhettek.

Hodinka Antal: A munkácsi görög szertartású papság okmánytára c. munkája alapján (Ungvár, 1910) itt nem éltek görög katolikus magyarok. I. Lipót 1585-ben Monasterli Demetert a szatmárnémeti rácok, s az ottani, továbbá ungi, ugoc sai, beregi és szabolcsi rutének főmoderátorává nevezte ki; a magyarokat nem említi. Nem ír róluk De Camillis püspök I. Lipóthoz intézett leveleiben sem, melyekben rutén, rác és román hívekről beszélt. Az emlékirat szerzői azonban kijelentették, hogy De Camillis magyar vidéken magyarul prédikáltatott. Hajdúdorogon még a 18. század közepén is nagyon kevés görög katolikus magyar lehetett. Böhm János: A

³⁶ Jancsó Benedek: A román irrendista mozgalmak története Budapest 1920. 331. l.

³⁷ U. ott.

³⁸ Libellus nemoralis hungarorum gr. rit. catholicarum ad sanctissimum patrem Leonem XIII. Bp. 1900. (A görög szertartású katolikus magyarok emlékirata XIII. Leó pápa őszentségéhez.)

lithurgikus nyelvekről c. (Eger 1897) munkája szerint 1748-ban a két ot-tani lelkész közül az egyik rutén, a másik román volt.³⁹

A magyar püspökségért, s liturgiáért indított akció mindaddig kevés eredménnyel járt, míg a sovinszta sajtó nemzetiségi kérdést nem kreált belőle. Egyre nyíltabban támadták a görög szertartású, nemzeti liturgiájú egyházakat, — mondván, hogy „apostolai” nem vallási, hanem elsősorban politikai célok szolgálatában állnak. „Az orosz imperializmus terjeszkedési törekvéseinél az orthodoxia hirdetését tartja első lépésnek . . . Az ukrajnisták a vallás leple alatt akarják az Amerikába kivándorolt magyarokat hazájuk iránti hűségükben megingatni; a románok szertartásuk román nyelvvel szívták fel azt a sok görög szertartású, vallású magyart, aki magyar vagy legalábbis görög püspökség hiánya folytán román püspökök és papok joghatósága alá került . . . Bécsi politikai okok játszottak közre abban, hogy hazánk gör. kat. magyarságának (250 000) oly sokáig nem akartak külön püspökséget adni.”⁴⁰

Bár Szabó és Sztripszky a külön magyar görög katolikus püspökség történeti jogosultságát alig érinti; Bonkáló Hodinka említett munkája nyomán Aradi előző következtetésének ellenkezőjét igyekeznek bizonyítani, — a gyepűelve alapján. A görög katolikus magyarok Hajdú, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Bihar megye területén élnek, s a XI. század óta itt megtalálhatók szerinte létezésük nyomai.⁴¹

Az 1912. június 8-án kelt „Christe fideles graeci ritus” kezdetű pápai bulla engedélyezte az új püspökség létesítését a következő alapon: Lithurgikus nyelv az ó-görög, s nem a magyar. A bulla és a végrehajtó dekrétum engedélyezte a magyar nyelv kiegészítő használatát a római katolikus egyházban szokásos korlátok között.

Az egyházmegye szervezése, területének kialakítása előtt nem volt tiltakozás, ellenkezés tapasztalható az uniált egyházak részéről. A munkácsi és eperjesi püspökök ahhoz elvben és részleteiben hozzájárultak. Az 1911. november 9-i püspöki értekezleten a románok sem emeltek kifogást, de a Román Nemzeti Párt tiltakozásának hatására 1912. február 9-i újabb konferenciájukon az 1853. évi császári pátenstre hivatkoztak. Véleményüket úgy módosították, hogy külön egyházi zsinat összehívása és jóváhagyása nélkül beleegyező nyilatkozatot nem tehetnek.⁴²

A románok tiltakozásának hulláma akkor csapott magasra, mikor nyilvánosságra hozták, hogy az új püspökség területét román községekkel egészítik ki. A nagyváradi görög katolikus román egyházmegyéből egy sor, nagyrészt románok által lakott községet (Szatmár—Zsadány, Óvári, Szamosdob, Csomaköz, Domahida, Kismajtény, Részeg, Szaniszló, Erden-deleg, Érendréd, Mezőterem, Portelek, Éradony, Piskolt, Vasad, Nagyléta, Pocsaj, Vezend) csatoltak az új püspökséghez. Papp Antal munkácsi püspök a szervezésnél elkövetett olyan hibát is, hogy pl. az anya-egyházat az új püspökséghez csatolták, a leány-egyházat nem. (Réztelek, Szatmárhegyi) Kezdetben főleg a papság és az értelmiség tiltakozott, de German

³⁹ V. ö: *Aradi Viktor*: Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből II. rész. A hajdúdorogi püspökség. Huszadik század 1913. II. k. 378—383. l.

⁴⁰ *Szabó Jenő*: A görög katolikus magyarság utolsó kálvária útja (1896—1912) Budapest 1913. Bevezetést írta és jegyzetekkel ellátta: *Sztripszky Hiador* dr. Ismertette: *Bonkáló Sándor*: Magyar Figyelő 1913. II. k. 291—297. l.

⁴¹ *Bonkáló*: i. m. 295. l.

⁴² V. ö: *Magyar Figyelő*: 1913. IV. k. 13—14. l.

Octavian hadréti és Csordás Mihály szamosdobi lelkészek bezáratása széles néprétegekben kiváltotta az új püspökség elleni felháborodást. A románok ellenszenvé több forrásból fakadt. Az új püspökséghez csatoltak nem tudták megérteni, miért cserélik fel a román liturgiát az ó-görög-gel, amelyet nem értenek meg.

A görög katolikus román papok egy része együtt élt népével, rá volt szorulva annak jóindulatára, mert járandóságai beszédére nemigen vehette igénybe a közigazgatás támogatását. A román nép sejthette, hogy a magyar, vagy magyarságával kérkedő némely rutén papok alatt megváltozik ez a helyzet. További olaj volt a tűzre, a felszított kedélyekre, hogy az új egyházmegye főtanfelügyelőjévé Jaczkovics Mihályt — a magyarságával kérkedő rutén papot — nevezték ki, kinek 1913. áprilisi körútja során Kismajtényban tettlegességig fajuló botrány tört ki. (15 embert letartóztattak.)⁴³

A tiltakozás szervezésével, Jaczkovics vikárius ellenséges fogadtatásával és bántalmazásával kapcsolatban egy Debrecenben 1913. aug. 6-án kelt vizsgálati jegyzőkönyv az ún. „50-es bizottság tevékenységére utalt, amit azonban nem sikerült bizonyítani. Szatmár megye főispánjának értesülése szerint Márkis Romulus nagykárolyi esperes és Radu Demeter nagyváradai püspök voltak a „felbújtók”⁴⁴

Az új püspökség szervezése Romániában is nagy visszhangot, ellenérzést váltott ki. Dr. N. Jorga bukaresti egyetemi tanár e kérdésről írta francia nyelven memorialját.⁴⁵ Ebben valóságos casus bellinek fogta fel a románokon esett sérelem miatt az új püspökség szervezését, Jorga 32.000-re becsülte az új püspökséghez beosztott román anyanyelvűek számát, de csak azért, mert „a többiek már elmagyarosították”.

Szabó Jenőnek az 1910. évi népszámlálási statisztikából vett adatai szerint a magyar anyanyelvű görög katolikusok száma: 304.322. Az új egyházmegyébe beosztottak összlétszáma: 215.489. Ebből magyar: 183.573. Régi egyház megyékben maradt magyar: 120.747. Ruténeken kívül román anyanyelvű van az új egyházmegyében: 18.948, s nem fogadja el a Jorga által jelzett 32 ezret; s régi román egyházmegyékben maradt — Szabó szerint 40.000 magyar.

Az ellentétek feloldásának, orvoslásának módjaként mégis nyújt valami soványka vigaszt, mikor azt javasolja, vezessék be a magyar—román nyelvi reciprocitást, miként az a román—rutén, s magyar—rutén viszonylatban is van, az összefolyó nyelvhatárok miatt.⁴⁶ A magyar uralkodó osztályok e kérdésben érintett szószólói, nem is mindig legelvakultabb képviselői azonban általában általában elégedetlenek a pápai döntéssel, s az új egyházmegye szervezésénél érvényesített szempontokkal. S ha a magyar liturgikus nyelv megtagadását immel-ámmal el is fogadták, még mindig maradt kételyük. A magyar nyelv kisegítő használatának utólagos megszorítását a román főpapok nyakába varrták. Bonkálót pl. sértette, hogy románul, szerbül („oláhul, rácul”) szabad prédikálni, magyarul nem. Sza-

⁴³ Aradi Viktor: Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből. II. rész. A hajdúdorogi püspökség Huszadik Század 1913. II. k. 378—383. l.

⁴⁴ Tisza levele Daruváry Géának, a Kabinetiroda osztályfőnökének, Bécsbe. Bp. 1913. máj. 24.

⁴⁵ L'éviché de Hajdudorogh et les droits de l'Église romanie unie de Hongrie.

⁴⁶ Szabó Jenő: Egy bukaresti tanár a hajdúdorogi egyházmegyéről. Magyar Függetlenség 1913. IV. k. 4—14. l.

bó pedig ezt írta: „Mi görög katolikus magyarok nagyon jól tudjuk, hogy a már hosszú idő óta sürgetett magyar liturgikus nyelv megtagadását csakis a magyar nemzet túlnyomó részénél érvényes latin rítusra való tekintet, a népnyelv elvileg engedélyezett kiegészítő használatának utólagos megszorítását pedig csakis a románokra való tekintet okozta. (Radu Demeter beavatkozása a pápánál.)⁴⁷

Tisza István magyar miniszterelnök 1913—14 télen az ország általa elképzelt belső békéjét szilárdítandó — ismét felvette a Román Nemzeti Párt vezetőivel a tárgyalások fonalát. A hajdudorogi görög katolikus magyar püspökség létrehozása, román egyházközségeknek ide csatolása azonban nagymértékben felizgatta egyes román egyházi, s politikai vezetők kedélyeit. A kívülről is táplált felháborodás korántsem népi megnyilvánulásának eredményeként 1914. február 23-án Miklóssy István magyar görög katolikus püspök debreceni hivatalában nitroglicerin bomba robbant. A nyomozás eredménye szerint a merénylő Catereu Illyés bukaresti egyetemi hallgató volt, aki összeköttetésben állott N. Jorgával, a Kulturliga főtítkárával, s a máramarosi skizma mozgalommal kapcsolatban már említett Bobrzinsky orosz gróffal.⁴⁸

Tiszának a románokkal folytatott tárgyalásai eközben — de nemcsak a magyar püspökség szervezése, vagy a merénylet miatt — megghiúsultak. A tárgyalások sikertelenségének több összetevője volt. Az Antant agensei, s egyes román politikusok, főleg a Kulturliga vezetői valóban nem nézték tétlenül egyes nemzetiségek heyzetének esetleges javítását, s azáltal a dualista Monarchia struktúrájának szilárdítása szándékát. Ferenc Ferdinánd trónörökös és csoportja is más, saját szándékait elősegítő „megoldást” akart. A románok nem elégedtek meg Tisza részleges engedményeivel, ki a nemzetiségi törvényről is azt mondotta február 20-án, hogy: „...„egyes rendelkezéseit lehetetlen végrehajtani.” Azok ugyanis abból a feltevésből indultak ki, mint inkább fizetett orosz politikai ügynök. Oszszekötő láncszem a bukaresti orosz követség és a román politikai rendőrség között.”⁴⁹ Az 1910—15. évi országgyűlés naplója. XXII. k. 420—421. l. és Jancsó: i. m. 269. l.

⁴⁷ *Bonkáló Sándor*: A hajdudorogi püspökség és a románok. Magyar Figyelő 1913. II. k. 220—222. l. és Szabó J. i. m. 11. l.

⁴⁸ *L. Mikó Imre*: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár 1944. 268. l. Catereu jellemzésére I. még: *Jancsó Benedek*: A román irredenta mozgalmak története. Budapest 1920. 337 l. „Catereu, ez az egyszemélyben román egyetemi tanuló, kezdő (földrajz) tudós, orosz nyelvtanár, választási bandafőnök, cirkuszi atléta nem annyira lelkes román hazafi volt, mint inkább fizetett orosz politikai ügynök. Oszszekötő láncszem a bukaresti orosz követség és a román politikai rendőrség között.”

⁴⁹ Az 1910—15. évi országgyűlés naplója. XXII. k. 420—421. l. és *Jancsó*: i. m. 269. l.

КАРОЛЬ ГУЙА

ВОПРОС О РУСИНАХ В ВЕНГРИИ В 1910—1914 г.

I. Марамарошская схизма

II. Основание грекокатолической венгерской епископии в городе Гайдудорог

Из национальных меньшинств Венгрии наиболее угнетёнными и соответственно этому самыми малосильными были русины, обитавшие северо-восточные районы страны. Их численность не превышала половину миллиона. Из-за небольшой численности экономических условий венгерские господствующие классы, едва считались с ними в своей национальной политике:

Национальное движение русинов даже в начале XX. века давало о себе знать в религиозной форме. (Вернуться от грекокатолической церкви к православной). Однако религиозная форма не может закрывать перед нами социальную неудовлетворенность, которая была вызывающей, главной причиной движения русинов.

Венгерские господствующие классы, учреждения, и священничество усматривали в движении стремление к отложению, поэтому преследовали и угнетали его, что делало известным и за границей движение русинов.

Главной причиной большой экономической отсталости было обстоятельство, что в их владении были только земли крайне плохого качества. В это же время священники убогих русинских деревень огребали значительное имущество и ассимировались в венгерские господствующие (средние) классы.

Экономически угнетённый в языковом и культурном оставшиеся оставшийся по себе русины находили себе утешение в схизме.

Вторая часть статьи занимается условиями основания грекокатолической венгерской епископии, которое вызвало протест принадлежавшей к ней национальностей, особенно русин. Значение основания епископии в том, что обе стороны осознавали роль национальной церкви в культивировании или конзервации и развитии национального сознания.

TARTALOM

1. A máramarosi skizma-per 3. old.
2. A hajdúdorogi görögkatolikus magyar püspökség létrehozása 15. old.